

Цимбалюк В. І.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін,
директор Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування

Сахнюк В. В.,
асистент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE APPLICATION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

У науковій статті досліджується питання рішень Європейського суду з прав людини як джерела національного законодавства. Проаналізовано особливості застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, джерела права.

В научной статье исследуется вопрос решений Европейского суда по правам человека как источника национального законодательства. Проанализированы особенности применения практики Европейского суда по правам человека в Украине.

Ключевые слова: решение Европейского суда по правам человека, практика Европейского суда по правам человека, источники права.

The article deals with the issue of decisions of the European Court of Human Rights as sources of national legislation. The peculiarities of the practice of the European Court of Human Rights in Ukraine are analyzed.

Key words: decision of the European Court of Human Rights, practice of the European Court of Human Rights, sources of law.

Постановка проблеми. Оскільки в Україні існує проблема належного забезпечення прав і свобод, громадяни нашої держави дедалі активніше звертаються до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини та Конституцією України. Постійно перебуваючи серед лідерів держав, громадяни яких найчастіше подають заяви до Суду, Україна повинна забезпечити врахування національними судами практики Європейського суду з прав людини задля зміцнення фундаментальних засад захисту прав громадян у нашій державі.

Метою статті є дослідження особливостей застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До вивчення проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини зверталось чимало науковців. Серед них ми можемо виділити праці Є.І.Бондаренко, Р.Давида, Р.Кросса, Л.А.Луця, Б.В.Малишева, М. Н. Марченка, А. А. Пархети, Т. О. Подковенко, Ю. Ю. Попова, П. Сандевуара, Г. О. Христової, А. В. Ціхоцького, С. В. Черняка, С. В. Шевчука та ін.

Виклад основного матеріалу. Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні ґрунтується на таких законодавчих актах:

1. Європейська конвенція з прав людини та Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 та 14 до Конвенції» [4].

2. Конституція України [5] та Закон України «Про міжнародні договори» від 29.06.2004 № 1906-IV [9]. Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 9 Конституції України та ч. 1 ст. 3, ст. 12, 19 Закону України «Про міжнародні договори» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України у формі ратифікації, та договори, які не потребують ратифікації й затверджені у формі указу Президента України або постанови Кабінету Міністрів України, є частиною національного законодавства України. У зв'язку з цим суди, під час здійснення правосуддя, зобов'язані застосовувати положення міжнародних договорів України.

3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10]. Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини та зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України. Також, згідно зі ст. 17 Закону, під час розгляду справ суди повинні застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Як впливає зі змісту Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», він включив до правової системи України не будь-які юрисдикційні акти Європейського суду з прав людини, а тільки ті, які відповідають певним критеріям. По-перше, рішення Європейського суду з прав людини повинно стосуватися саме України. Якщо Україна виступає третьою стороною під час розгляду справи Європейським судом з прав людини, то судовий акт, прийнятий у даному разі, не стане частиною правової системи.

По-друге, судовий акт повинен встановлювати факт порушення Конвенції та/або протоколів до неї. Отже, мова йде тільки про рішення по суті. Рішення про неприйнятність, прийняті Європейським судом з прав людини щодо України, згідно з положеннями Закону, не є обов'язковими для України і, таким чином, не є частиною її правової системи. Більш того, не кожне рішення щодо суті, прийняте у справі, де відповідачем виступає Україна, є частиною її правової системи, а тільки таке, в якому Судом констатовано факт порушення українських конвенційних положень.

По-третє, рішення щодо суті Європейського суду з прав людини має набути законної сили. Рішення Європейського суду з прав людини, які одночасно відповідають вищезазначеним критеріям і є обов'язковими для України.

Професор С. В. Шевчук також вважає, що європейське прецедентне право з прав людини, утворене Європейським судом з прав людини слугує додатковим джерелом права при застосуванні та тлумаченні конституційних норм про права людини, які збігаються з основними правами, що закріплені у нормах Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 р. [14, с. 156]. Проте В. Г. Палюк вважає, що Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини необхідно застосовувати не у будь-якому випадку, а лише за наявності певних умов, зокрема:

1. У разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» та протоколів до неї.

2. За наявності у національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

3. Для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких було внесено зміни або доповнення на підставі рішень Європейського суду з прав людини.

4. Для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», оскільки у законодавстві України це досить нові критерії [2, с. 234].

На нашу думку, особливої уваги також потребує питання застосування в Україні рішень Європейського суду з прав людини щодо іноземних держав. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»

розглядає під поняттям «рішення» виключно ті, що стосуються України як відповідача у справі. Саме тому до цього питання є два підходи. Згідно з першим підходом для жодної іншої держави, крім держави-відповідача, рішення Європейського суду з прав людини не мають обов'язкового характеру. На підтвердження цієї тези, Голова Європейського суду з прав людини у відставці Ж.-П. Коста на одній із конференцій зазначив: «Рішення Європейського суду з прав людини мають лише відносну силу *res judicata*, а не *erga omnes* <...>, через що держави, яких не торкається прямо те чи інше рішення, не зобов'язані йому відповідати» [13].

Прихильники другого підходу зазначають, що неврахування іноземної судової практики Європейського суду з прав людини державами під час здійснення національного правосуддя має наслідком порушення численних справ проти цієї держави. Це також суттєво перевантажує роботу Європейського суду з прав людини та тягне за собою значні матеріальні збитки, яких можна було б не допустити.

Так, у справі «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*) Європейський суд з прав людини вказав на необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях щодо інших держав-учасниць: «... враховуючи, що Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розділі 1 Конвенції, Суд розгляне, чи прийняли національні органи влади у достатній мірі принципи, що впливають із його рішень з аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав» [1, с. 112]. Таким чином, мова йде про *erga omnes* ефект судових рішень Європейського суду з прав людини – зобов'язань, які є обов'язковими для всіх, розповсюджуються на всіх і стосуються основних цінностей міжнародного права. Цей принцип впливає зі змісту статті 1 Конвенції. Іншими словами, держави-учасники повинні дотримуватись тлумачень Конвенції, виражених у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Оскільки важливим напрямком діяльності Європейського суду з прав людини є попередження та усунення порушень Європейської конвенції з прав людини ще на внутрішньодержавному рівні, до подачі скарги в Європейський суд з прав людини, все більшого значення набуває так зване «горизонтальне застосування» рішень Суду. Це означає, що держави-учасниці Конвенції вживають заходи для запобігання визнання порушень Суду. Такі заходи полягають у внесенні змін до національного законодавства і правозастосовної практики з тим, щоб привести їх у відповідність до стандартів Ради Європи. Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини, винесені щодо іноземних держав, мають юридичну силу навіть для країн, які не є сторонами спору.

Важливим завданням національної судової влади є спроможність визначити важливу або установлену прецедентну практику серед великої кількості вирішених справ, що може стосуватись справ, які

підлягають вирішенню. З огляду на вище наведені аргументи, ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини» та передбачити можливість і необхідність врахування рішень Європейського суду з прав людини не тільки стосовно України, а й інших держав-учасників Ради Європи.

Наступною важливою проблемою застосування практики Європейського суду з прав людини є проблема колізій між національним законодавством та європейськими стандартами. Загальновідомо, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України є частиною національного законодавства, а отже, Конвенція, як міжнародний договір має вищу юридичну силу у порівнянні з іншими нормативно-правовими актами. Однак виникає питання щодо застосування практики Європейського суду з прав людини. Ми пропонуємо розглядати практику Європейського суду з прав людини як додаткове підпорядковане законам України джерело права. Якщо ж виникатиме колізія між національними законами та рішеннями (практикою) Суду, перевага повинна надаватися закону, але повинна враховуватися доцільність і можливість внесення змін до законодавства України з метою приведення його до Європейських стандартів.

Т. І. Дудаш зазначає, що ще одним проблемним питанням є наступне: як має застосовуватись Європейська конвенція з прав людини за відсутності відповідних прецедентних рішень Європейського суду з прав людини. З цього приводу вважаємо, що слушною є думка, що саме Верховний Суд має взятись за справу і спробувати віднайти рішення, що буде знаходитись в одній площині з принципами, які містяться у прецедентному праві Європейського суду з прав людини. У такому разі рішення Європейського суду з прав людини можуть стати засобом у рішеннях Верховного Суду [3, с. 115].

Також на практиці судді досить рідко у своїх рішеннях роблять посилання на практику Європейського суду з прав людини. Крім того, досить поширеним у діяльності вітчизняних судів є абстрактне посилання на практику Європейського суду без вказівок на конкретне рішення цього органу. Також судді

рідко співвідносять рішення Суду з суттю та змістом конкретної справи та нормами національного законодавства. Небажання правозастосовних органів у своїй практиці застосовувати рішення Європейського суду з прав людини пов'язано насамперед з їх неготовністю прийняти нові правові реалії, а саме необхідність застосування в українській правовій системі прецедентної практики Суду у вузькій сфері, яка пов'язана з тлумаченням Європейської конвенції з прав людини.

Таким чином, впровадження у національну правову систему новітніх теоретичних уявлень щодо місця та ролі суду у сучасному демократичному суспільстві потребує втілення у сучасне праворозуміння суддів ціннісних орієнтирів, опрацювання на рівні національної практики позитивного зарубіжного досвіду та власного доробку.

О. О. Кочура вказує на ще одну проблему, яка полягає у відсутності єдиних критеріїв застосування практики Європейського суду з прав людини. Так, можна виділити принаймні три підходи українських судів до використання практики цього Суду.

1. Застосування норм Конвенції та практики її тлумачення Європейським судом у нерозривній єдності. У таких випадках вітчизняні суди цитують рішення Суду, супроводжуючи це посиланням на Конвенцію.

2. Використання практики Європейського суду як додаткового аргументу, яким обґрунтовується позиція вітчизняного суду, що базується на нормах національного права.

3. В інших випадках у судових рішеннях національних судів практика Європейського суду розглядається як тлумачення, що має нормативний характер [7].

Висновки. Слід зазначити, що ефективність застосування норм Європейської конвенції з прав людини та судової практики Європейського суду з прав людини в Україні характеризується низьким рівнем, що пов'язане з відсутністю законодавчого регулювання повноважень органів, які повинні застосовувати норми Конвенції. Проведене нами дослідження дозволило виокремити окремі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белкін М. Л., Белкіна Ю. Л. Проблема застосування рішень Європейського суду з прав людини як джерела права в законодавстві України та в судовій практиці // Вісник господарського судочинства. 2009. № 4. С. 111-120.
2. Бурій А. Р. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини // «Комуна». 2007. № 12. С. 3-5.
3. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. К.: Алерта, 2013. 368 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Константий О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України // Вісн. Верхов. Суду України. 2012. № 1 (137). С. 33-36.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 41.
7. Кочура О. О. Практика та рішення Європейського суду з прав людини як джерела права в судовій практиці України // Форум права. 2014. № 1. С. 286-293. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_1_50.pdf
8. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса ; Центр правових дослідж. К. : [Фурса], 2007. 50 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

10. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. С. 540.
11. Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2002. 219 с.
12. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник / Авт. кол.: М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький; Відп. ред. канд. іст. наук, доц. В. М. Карпунов. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
13. Чекотівська О. Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини Конституційним судом України. URL: <http://www.judges.org.ua/dig4202.htm>.
14. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.01. Х., 2008. 377 с.